

Емил Димитров

Институт за литература – Българска академия на науките
edimitrov@gbg.bg

Драматургията на едно погребение

Emil Dimitrov

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

The Dramaturgy of the Funeral of Pencho Slaveykov

Abstract

The article, part of a larger study, provides the first accurate reconstruction of the funeral of Pencho Slaveykov, which was held on June 1/14, 1912, in Brunate (Italy). The text, based on rich archival and documentary material (memoirs, press articles, archival sources), aims to theoretically substantiate the heuristic of the scientific approach to such “marginal” micro-plots. It demonstrates that the funeral of Pencho Slaveykov in Italy was conceived as a fulfillment of the poet’s unspoken will and a merging with the “solemn psalm of the entire universe” (“Psalm of the poet”). At the same time, the article shows how the burial of the renowned author could be interpreted as a supreme expression of mercy and a manifestation of Bulgarian-Italian reciprocal understanding and friendship.

Keywords: fact, meaning, event, Brunate, memory, act

В настоящата статия, част от книгата „Смърт в Брунате: факти, смисли, послания“ (под печат), за първи път се прави историко-документална реконструкция на погребението на Пенчо Славейков на 1/14 юни 1912 г. в Брунате, Италия. Преди да се пристъпи към нея обаче, би било уместно да се кажат няколко думи за смисъла изобщо от подобни исторически и историко-литературни архивно-документални реконструкции.

Погребението по принцип е социално ритуализирано сбогуване с мъртвеча, окончателна раздяла на близките с него, неотменима част от културата на смъртта (вж. Ариес 2004); то рефлектира и в „литературния некропол“ – важна тема на социологията на литературата (вж. Димитров 2012: 207 –

230). Погребението на Пенчо Славейков в Брунате е естествена последица от неговата смърт няколко дни по-рано на същото място; детайлната реконструкция на това събитие, намерило широк отзвук в България, е вече факт (Димитров 2025), а настоящата статия е нейно логично продължение.

„Смъртта в най-широк смисъл е феномен на живота“ (Хайдегер 2020: 231): под това твърдение се е „подписал“ и Пенчо Славейков в Брунате точно 15 години преди първото издание на „Битие и време“. Смъртта присъства в сърцевината на човешкия свят, затова „битието към смъртта“ (Sein zum Tode) е един от основните екзистенциали във философията на Хайдегер, манифестиращ битийността на човека (Dasein – тук-битие) и окръглящ неговата цялостност. Осмислянето на смъртта и изобщо на жизнения свят на нищшеанеца Пенчо Славейков в термините на по-късния хайдегериански екзистенциализъм би било интересно и навярно продуктивно занимание, но тук е напълно достатъчно просто да посоча, че погребението е онзи социален ритуал и „жест“, чрез който битието-в-света придобива своята абсолютна завършеност, а в него и чрез него се преминава границата между отсам и отвъд.

В друга литературна култура би било излишно това изобщо да се тематизира, но тук е необходимо да се уточни, че детайлните реконструкции изглеждат непрестижни, „маргинални“, дан на „позитивизма“ и пр. *единствено* за едно популярно умонастроение и начин на мислене на литературата, което бих определил като *идеологическа* критика. За нея „висшият смисъл“ на конкретна творба е постижим сам по себе си поради „проницаемостта“ на текста, с който критикът се е уединил насаме. При това текстът се мисли като самотъждествен „контейнер“ от смисли и значения, които могат да бъдат експлицирани без връзка с каквато и да било реалност освен реалността на другите текстове; от тук се поражда необходимостта от „потопяне“ на критика в морето от тези текстове, философски и естетически теории, усвояването на все нови и нови „техники“ и методи и т.н. По този път в края на краищата покрай несъмнените ефекти се постига и една двойна оптичка илюзия, два странични ефекта: първо, в литературните (в най-широкия смисъл на думата) текстове започват да се привиждат смисли, които нямат нищо общо с реалността на конкретния текст, т.е. те се „вмислят“ в него; второ, от „смислите“ се дедуцират фактите и събитията, които уж ги подкрепят¹.

¹ Ще дам само един произволен пример за „дедукцията“ или – направо казано – измислянето на факти, които би трябвало да подкрепят отнапред създадените идеологически убеждения относно съдбата на Пенчо Славейков в Италия. Така например Владимир Такев (брат на министър Михаил Такев в правителството на Ал. Малинов), помагал на П. Славейков и М. Белчева за настаняването им в Рим, само десет години по-късно след краткото им съвместно житие-битие (двете семейства живеят в апартамента на сем. Вердоа на ул. „Бонкомпани“ № 79) си „спомня“: „Това, което ще помня винаги, е „Псалом на поета“. Четеше го с една безкрайна тъга и вдъхновение: гласът му спираше и очите му се наливаха със сълзи. Това беше неговата изповед, неговото завещание. Жените не можеха да издържат тая покъртителна сцена, и излизаха вън. Наистина, това е най-сюблимното в поезията на

Ефектите от тази двойна оптичка илюзия съвсем ясно се виждат тъкмо в „случая Пенчо Славейков“, при който идеологическите „смисли“ са конструирани „факти“ и истории, „успоредни“ на действителните, с които те почти никъде не се пресичат. „Славейковата легенда“, създаваща съвършено различен контекст и дори *текст*, обаче е предмет на друг мой труд (във 2 т.), в който се реконструира целият последен, „италиански“ период от неговия живот и творчество (1911 – 1912 г.), посмъртните дебати и своеобразният начин на „увенчаване“ на поета, завършвайки с полемиката от 1921 г. и тържественото погребване на тленните останки на поета в София. Ясно е, че за идеологическата критика историко-литературните реконструкции, установяващи с „безвъпросна яснота“ (Д. Михалчев) поредица от факти и точната връзка между тях, не просто са безсмислени и ненужни, те са просто *вредни*: точните факти са заплаха за вътрешната кохерентност и самодостатъчност на идеологическите конструкции, реалността е враг на „идеята“.

Обратното, за *реалистическата* критика, основаваща се върху *реалността на текста* и отгласваща се от работата с него, от „стоенето при него“ (С. Аверинцев), са важни тъкмо „маргиналните“ сюжети, детайлите, от които всъщност се състои животът и които така или иначе, пряко или косвено рефлектират във всеки възможен текст.

Настоящата реконструкция би могла да бъде схващана и като пример за литературознание, което бих нарекъл *включващо*: литературознание, което включва и не отмисля, на първо място, *автора*, неговия жизнен свят и съдба. Впрочем, що се отнася до значимостта изобщо на „маргиналните“ сюжети за литературознанието, като например конкретната тема за погребението на Пенчо Славейков в Брунате, то тя е ясно открояна още от Боян Пенев, чиито стенографски записки са основен извор за настоящето изследване (Сарандев 1957).

Парадоксално на пръв поглед, но тук бих се позовал на авторитета и на класика на рецептивната естетика Ханс Роберт Яус (1921 – 1997), който схваща историята на литературата като „рожба на XIX век“, водеща „жалко съществуване в духовния живот на нашето съвремие“ (Яус 1998: 27). Съвсем не е задължително историята на литературата да се схваща според мярката на XIX в., тя може продуктивно да бъде преосмисляна; Впрочем авто-

Пенчовата любов...“ (Такев 1921). Това, че тази част от спомените на Вл. Такев е „изобретена“, става ясно от противоречието с фактите от римското житие-битие на Пенчо Славейков, подробно реконструирано в отделен труд. Ето тези факти: първо, подобно четене, за каквото говори мемоаристът, в Рим не е имало; второ, П. Славейков никога не е определял „Псалом на поета“ за свое „завещание“, а тази идея се появява непосредствено след смъртта на поета; трето, през късната есен на 1911 г., когато Вл. Такев е все още в Рим, П. Славейков е буквално замаян от Вечния град и е нямало никакви причини неговите „очи да се изпълват със сълзи“. Накратко, иде реч за един от многобройните „въобразени спомени“ в пълно съответствие с идеологическия „мейнстрийм“, публикувани в „точния момент“ – няколко дни след тържественото погребване на тленните останки на Пенчо Славейков и Петко Ю. Тодоров в София на 22 юни 1921 г.

рът на „Литературната история като провокация към литературознанието“ (Яус 1998: 27 – 87) е направил тъкмо това, подчертавайки, че литературната история е изпълнила своята задача едва в случаите, когато литературата се разглежда не само синхронно и диахронно в логическата свързаност на „нейните системи, но и като „частна история“ (Яус 1998: 69). Тъкмо такава „частна история“ е и погребението на Пенчо Славейков.

Що се отнася до разбирането ми за отношението между факт и смисъл, ще го изясня, използвайки някои мисли на руския философ Алексей Лосев (1893 – 1988). Той е несъмнено прав, когато твърди, че „фактите сами по себе си са глухи и неми“ (Лосев 2003: 159); взет безотносително към нещо друго, всеки отделен факт сам по себе си има „нулево“ значение, той нищо не ни казва. От тук обаче съвсем не следва, че „фактите нямат значение“, както гласи едно твърде разпространено нерелевантно убеждение. Фактите *имат* значение тъкмо в своята свързаност помежду им (не непременно причинно-следствена), тъкмо с това, че те всъщност може да бъдат взети и разглеждани „сами по себе си“ единствено в абстракцията. Фактите никога не са „сами по себе си“, извън смисъла, разделени от него със стена: „Фактите са другото на смисъла; фактът е носител на смисъла, е станал смисъл“ – твърди същият А. Лосев в „Диалектика на художествената форма“ – друг фундаментален труд от неговото „Осмъкнижие“, излязло през 20-те години на ХХ в. (Лосев 1995: 19). Фактите значат, *смислят*, понеже са градивните елементи на жизнените събития: животът е съставен от събития, организирани, интегрирани потока от факти. Жизненото събитие е непосредствен синтез на факт и смисъл; смъртта е граничното, пределното събитие, което не само прекъсва фактичността на живота, но и му придава цялост, а с това и „окончателен“, висш смисъл.

Смъртта на Пенчо Славейков е онова *събитие*, което окончателно сплавя в едно живот и творчество, събитие, което ни предлага двойната перспектива за едновременното оглеждане на Пътя на поета и назад, и напред във времето; от друга страна, тъкмо това е събитието, „отпуснало“ механизма на митотворчеството и създаването на „алтернативен разказ“, на устойчива „легенда“, успешно заместила реалната история.

Смъртта е събитието, което просветва Текста в светлината на Висшия смисъл.

Борис Пастернак в известното си писмо до Райнер Мария Рилке от 12 април 1926 г. изрично подчертава, че „поетът вечно изпълва съдържанието на поезията“ (Рилке, Пастернак, Цветаева 1990: 64), т.е. той не просто е свързан със своята поезия, а е равностоен на нея, поетът *е* поезията.

Разбира се, тайнството на смъртта, внезапното прекъсване на нишката на живота и съдбата (да припомним, че за древните гърци има специално натоварено лице за това – мойрата Атропос, прерязваща тази нишка) е въпрос, вълнуващ хората открай време, при това независимо от „възраст, пол, занятие“. Несъмнено смъртта поставя пред всеки своите въпроси: не само

за своята природа и смисъл, но и за нейното преживяване и приемане в конкретния случай от конкретния човек. Независимо от тази тривиална истина обаче не може да не констатираме, че сюжетът има особено значение и смисъл тъкмо в областта на литературата, изкуството и изобщо културата. Парадоксално казано, смъртта има особен културосъзидателен смисъл: тя е синкопът в музикалното произведение на индивидуалното творчество. Неочакваната, „внезапната“ смърт поставя ребром проблема за недовършените произведения – Осмата симфония на Шуберт, „Швейк“ на Хашек, „Кървава песен“ на Пенчо Славейков...

Поетите умират като всички хора: да, някои загиват героично, други не успяват да понесат тежестта на своето битие и предназначение и прекъсват сами нишката на съдбата, но най-често се сбогуват със света с точно определена диагноза – кой от рак, кой от инфаркт, кой от апоплектичен удар. Но всички, без изключение, несъмнено умират поради най-тривиалната и дълбока причина – крайната, смъртната природа на човека. Тази баналност обаче трябва да бъде напомняна и удържана в паметта тъкмо в сюжетите, посветени на българските поети и писатели, понеже, както това бе изтъкнато вече другаде:

Смъртта на писателя дори тогава, когато в нея няма нищо неестествено, се схваща като гибел, като насилствена смърт. Споминалите се от естествена смърт писатели „се равняват“ по героично или нещастно погиналите, придаващи част от ореола на българската литература (Димитров 2012: 224).

Независимо от „баналността“, от всеобщата скука на умирането, във всеки отделен случай смъртта на поета е загадка: защо там и тогава, защо по този начин, какъв е смисълът от всичко това, т.е. защо съдбата се е разпоредила тъкмо тъй, а не иначе?

Борис Пастернак в автобиографичната „Охранна грамота“ обещава:

Ще разкажа за онази от век на век повтаряща се странност, която може да бъде наречена последна година на поета.

Изведнъж се завършват не поддаващите се на завършване замисли. Към тяхната незавършеност често нищо друго не прибавят, освен новата и едва сега допуснатата увереност, че те са завършени. И тази увереност се предава на потомството (Пастернак 1983: 276).

Самият той велик поет, Б. Пастернак точно поставя проблема за „последната година на поета“, интимно свързана с динамиката на неговото творчество, най-вече – с недовършените творби, с неподдаващите се на реализация замисли, с откритостта към питаня без отговор. Към това бих добавил, че никога никой не е упълномощавал някой друг, да не говорим пък отвъд бариерите на времето, да бъде негов адвокат, още по-малко – прокурор. Личната съдба не иска да бъде нито обвинявана, нито оправдавана; тя иска просто да бъде приета и разбрана.

Поетът, мислителят, творецът не е нещо по-различно от своята собствена съдба; той също иска да бъде приет такъв, какъвто е. Ето защо в изследванията, посветени на Пенчо Славейков, единственият стремеж е точната реконструкция на събитията, приемането на героите в тях такива, каквито са, точното схващане на връзката между фактите и техния смисъл. Само така според мен е възможно разбирането и постигането на Големия Смисъл.

Погребението на Пенчо Славейков в Брунате е емпиричен факт, който е носител на смисли, способни да провокират нашето разбиране, а дори да ни подтикнат към преосмисляне на установени убеждения и нагласи.

В 16.50 ч. на 1/14 юни 1912 г. Олга Ангелова (1881 – 1972) – оперна певица и снаха на Мара Белчева, пристигнала предния ден в Брунате заедно с Рачо Славейков, изпраща телеграма (№ 679) до съпруга си Кръстьо Ангелов със следния текст, пълен с грешки при транслитерацията:

sled malco cogrebenie isgarane nevosmjono = olga
[След малко погребение. Изгаряне невъзможно. Олга]²

В телеграмата си младата жена всъщност отговаря на втората телеграма на създадената два дни по-рано Комисия за пренасяне тленните останки на Пенчо Славейков (възможно е, и на други подобни телеграми); напълно неясно е как авторите на призивите за манипулации с мъртвото тяло на поета са си представяли, че в ломбардското село изобщо е възможно да бъдат осъществени техните идеи, да не говорим пък за неуместността подобни желания да бъдат изказвани. По всичко личи, че това е първото известие от Брунате до София за точното време на погребението на Пенчо Славейков; напълно възможно е едва същия ден, т.е. 1/14 юни, петък, това окончателно да е решено. Трябва обаче да се върнем малко назад във времето.

Междувременно в Брунате е пристигнал от Рим Гуидо Киалво (1874 – 1938) – адвокат, преподавател и автор на множество книги, най-близкият италиански събеседник и приятел на Пенчо Славейков, негов учител по италиански. *Кога* Гуидо Киалво се е оказал в Брунате? Както ще видим, този детайл има неочаквано важно значение. Ето как този факт е отразен в стенографските бележки на Боян Пенев, които той води в Брунате, където пристига от Мюнхен на 11 юни 1912 г. вечерта:

Днес пристигна от Рим адвоката (италианец) Киалво, който писа статия за Пенчо. Той нарежда най-грубата работа. Урежда сметките. Каквито сметки се представят (Сарандев 1957: 113).

Несъмнено, за Г. Киалво се отнася и бележката на хроникьора малко по-долу: Дори и когато представя голяма сметка! (Пак там).

² ЦДА, ф. 124К, оп. 1, а.е. 71, л. 3. Оригинал. Публикува се за първи път.

Не е ясно на коя дата Б. Пенев е вписал тези бележки, съответно кога точно е пристигнал Г. Киалво в Брунате – на 13 или 14 юни. Възможни са и двете тълкувания: от една страна, първата цитирана бележка е четвъртата поред, след като авторът на дневника е отбелязал „13. Четвъртък“ (Сарандев 1957: 112)³. От друга страна, следващата след нея бележка започва с фраза-та: „Вчера (к.м., Е. Д.) към обяд пристигна брата на Пенчо...“, което показва, че тя е внесена на следващия ден, т.е. в петък, 14 юни. Недоумението изглежда лесно разрешимо с привличането на цитираното по-горе писмо на учения до д-р Кр. Кръстев от 17 юни, където се казва, че „на погребението един адвокат от Рим, Пенчов приятел (дойде същия ден от Рим)...“ (Сарандев 1957: 119). Тук недвусмислено е заявено, че Г. Киалво е пристигнал в Брунате на 14 юни, петък.

С Гуидо Киалво близките приятели на Пенчо Славейков, присъствали на неговото погребение, стават петима. И не просто той е *присъствал*: със способностите си ученият е придал истински възвишен и тържествен характер на траурната церемония, дарявайки я с *глас и слово*, а с любовта и отзивчивостта си адвокатът *от името на Италия* е изпратил своя приятел, поемайки *разходите* по негово погребение.

Тук трябва да повдигнем един важен и неприятен проблем – този за парите и за неизбежните разходи покрай погребението. Боян Пенев ясно и категорично свидетелства:

Рачо все разправяше, че няма пари и че направил заем, за да дойде (Сарандев 1957: 119).

Хотелиерът Андреа Лучини (1870 – 1942) обаче през 1940 г. твърди пред Алекси Бекаров друго:

След няколко дни пристигна, ако не се лъжа, брат му, който, слава Богу, ми заплати всичко до стотинка (Бекаров 1984: 36, втора пагинация).

Разбираемо е „ретроспективното изместване“ в спомените на хотелиера 28 години по-късно; дори А. Бекаров да е записал съвсем точно думите му, то си личи, че за него, естествено, по-важно е било това, че задълженията са покрити, а не кой точно е направил това.

Олга Ангелова е съвсем категорична в свидетелствата си, в които няма защо да се съмняваме – независимо от нейната лична неприязън към Рачо Славейков, породена по време на съвместното им пътуване от София до Брунате; за това говорят и точните ѝ психологически характеристики:

В петък сутринта пристигна и известния прочут адвокат от Рим Гуидо Киалво, близък приятел (...) на Пенчо. Впечатленията ми от него бяха най-отлични. Голям аристократ по характер и душа и положение, с фино възпитание, любезен,

³ При разшифровката си Ив. Сарандев тук е допуснал грешка; в неговата публикация стои неправилно „В четвъртък“.

деликатен, той се залови с голяма грижа да оправя сметките на Мара.⁴

Вижда се, че снахата на Мара Белчева сякаш окончателно потвърждава това, че Гуидо Киалво е пристигнал в петък, 14 юни. Тя обаче в този случай не е независим източник, понеже просто е повторила твърдението на Б. Пенев от публикацията в „Литературна мисъл“ през 1957 г., вдъхновила я да напише своите спомени. Направо е невероятно след 45 години Олга Ангелова да си спомня точния ден, в който Гуидо Киалво е пристигнал в Брунате, при положение че съвсем обяснимо в спомените си тя прави грешки – например смесва двете телеграми, получени в София от Мара Белчева, лансира необосновани предположения и слухове като факти и т.н. И така, тук не е налице изискването за наличие на поне два независими източника при установяването на спорен факт или събитие. Олга Ангелова *допълва*, нюансира свидетелствата на Боян Пенев, но съвсем не е независима от тях⁵. Възниква логичното питане: защо само няколко дни след погребението ученият изрично е фиксирал пристигането на италианския интелектуалец?

Поставяйки въпроса за парите, изобщо твърде важен за литературната социология, не можем да не установим едно радикално противоречие между това *как* са се преживявали българските интелектуалци, поставени отведнъж в „гранична ситуация“, и начина, по който те са възприемани от италианците. Тук не можем да се позовем на безлични, „обективни“ факти, понеже става дума за разлики, които се коренят в различен колективен опит и/или национално-регионален менталитет, накратко в особеностите на колективните ментални структури на съзнанието. Обществено приемливият ламентарен дискурс повелява перманентно самоокайване и самосъжаление, с което е свързано оценностяването на бедността, на „мизерията“: обществено приемлива е тъкмо тя, не богатството на „чорбаджиите-изедници“⁶. От тук е обяснимо и мислимо безпроблемното свързване на напълно несъвместими факти и начини на преживяване: примерно на наличието на огромна лична недвижима собственост и *чувството за бедност*. Живеейки в света на митическото съзнание и неспособни да скъсат с него, българите в началото на ХХ в., а и далеч след това, бързо навлизат в модерния свят,

⁴ ЦДА, ф. 1010К, оп. 1, а.е. 1, л. 16.

⁵ Олга Ангелова започва своите „Спомени за Пенчо Славейков“ с декларацията, че чувства „една отговорност... пред сегашното поколение... да напише тези спомени за големия наш поет“, но малко по-долу става ясно, че непосредственият повод, подтикнал я да го направи, е тъкмо публикацията на Ив. Сарандев в „Литературна мисъл“ (1957, № 4), многократно цитирана в настоящата статия; несъмнено е, че О. Ангелова много внимателно е изучила стенографските бележки на Б. Пенев (пак там, л. 1).

⁶ За отбелязване е, че на границата между ХІХ и ХХ в. идеите на социализма намират благодатна почва в България, но характерно „българско“ е по-скоро течението на сиромасомилството (самата дума е възможна, изглежда, единствено на български!) на Спирос Гулабчев (1856 – 1918), чието влияние върху българската интелигенция не може да бъде подценявано.

усвояват го и гъвкаво се пригаждат към него, но не успяват да се погледнат през неговите очи. Живеейки в сърцето на Европа, те всъщност не скъсват с мегдана и неговия манталитет, за който е *престижно* да си беден и нещастен, понеже трябва да бъдат удовлетворени егалитаристките очаквания за неотличаване от другите. От тук е обяснимо това, че ламентарният дискурс властва в съзнанието и на българските интелектуалци в Брунате в началото на юни 1912 г.: техните куриозни жалби за „мизерия“ обаче мигом са чути и възприети, като дори са положени в основата на „обществено приемливото“ тълкуване на цялата жизнена ситуация.

За италианците, обратно, е валиден принципът за *съответствието*: нещата трябва да бъдат назовавани с истинските им имена. Ако изглеждаш като богат, държиш се като богат и живееш като богат, то сигурно *си* богат – така са преценени нашите поети от „света“, от местната общност и за това тези преценки, разбира се, са имали сериозни основания. Пенчо Славейков и Мара Белчева през цялото време на техния *Grand Tour* живеят като равноправни членове на издигнатата международна общност с изявени културни интереси, формирала се през епохата на *Belle époque* и характерна тъкмо за нея. Те сменят (особено през първия, швейцарския период) хотели, курорти, прекрасни места, движейки се в престижен социален кръг, който поддържа висок стандарт на живот и съответно заплаща за него.

Колизията между самосъзнанието на нашите герои и начина, по който те са били възприемани в Брунате и изобщо в Италия, ясно се демонстрира от следния пасаж в спомените на Олга Ангелова:

Понеже (к.м., Е. Д.) Пенчо бе опознат при пристигането си там като поет, всички околни, особено лекарите, които го бяха посещавали преди смъртта му, навярно са мислели тези хора за милионери и бяха надкачили сметките си с баснословни суми. Мара беше ужасена как ще се справи с това положение, отгде да вземе тия големи суми, представени от докторите за тяхната консултация. И този благороден Пенчов приятел Гуидо Киалво я успокои, че той ще се справи по този въпрос сам.⁷

И както по всичко личи, Гуидо Киалво наистина се е справил сам с доброволно поетите от него финансови задължения, които със сигурност не са били малки; по този въпрос Б. Пенев съобщава на д-р Кр. Кръстев:

... Лекарите и съдържателят на хотела бяха представили една сметка от около 1200 лв. (Сарандев 1957: 119).

Сумата най-вероятно е била от този порядък, но в нея са влизали и всички разходи, свързани с организацията на погребението, с което се е занимавал А. Лучини, изпълнявал точно желанията на М. Белчева, която несъмнено е искала достойно да изпрати любимия си мъж, спътник и поет.

⁷ Пак там, л. 16.

Тук трябва да добавим, че извънредните частни визити на проф. Карло Барацони – главен лекар на болница „Света Анна“, в Комо – извън града, в Брунате, със сигурност са имали своята цена и тя никак не е била ниска; ясно е, че и през 1912 г. не всеки би могъл да си позволи най-добрите медицински услуги и специалисти в околността, но щом те са били поискани, се е предполагало и че може да бъдат овъзмездени. Няма никакво основание да се смята, че проф. К. Барацони и д-р К. Фереро са „надписали сметката“, както внушава О. Ангелова, още по-малко пък понеже Пенчо Славейков бил поет. Изпълнявайки своя лекарски дълг, италианските лекари са се отнесли с пациента си така, както биха се отнесли към всеки друг – независимо от неговата националност или занятие. Освен това те не са знаели, че Пенчо Славейков е известен български поет: това става ясно на всички едва след смъртта му. И още нещо: и през 1912 г., и днес в Италия се смята, че поет, който живее така, както е живяла нашата знаменита интелектуална двойка, със сигурност не принадлежи към низшите социални слоеве.

Братската любов и приятелска привързаност към Пенчо Славейков, както и несъмнената щедрост на Гуидо Киалво са свършили своето добро дело: българският поет е изпратен мирно, достойно и тържествено в Брунате. Италианският интелектуалец се е разделил подобаващо и със своите български спътници на погребението; О. Ангелова добре е запомнила това:

На другия ден след погребението Гуидо Киалво пожела и ни покани на един тържествен обяд в ресторанта на хотела, стъкмен по изрично от него италианско меню с известното „Кианти“ за всекиго отделно.⁸

Гуидо Киалво е *вестителят*, безмълвно прогласил, че Италия вече е *приела* българския му приятел поет.

Погребалната церемония е започнала привечер, малко след 18.00 ч. На нея са присъствали Мара Белчева, Рачо Славейков, Боян Пенев, Олга Ангелова, Гуидо Киалво, дон Джироламо Пелицони, Андреа Лучини, персоналът на „Белависта“, жители на Брунате; общият брой е трудно да бъде посочен поради разноречието между изворите относно присъстващите анонимни граждани. Боян Пенев говори за тях като за „някои други любопитни“ (Сарандев 1957: 113), Рачо Славейков обаче ги определя като „множество местни жители“ (Славейков 1912), а О. Ангелова си спомня за „значителна група от местните брунатски жители“⁹. Очевидно възприятията за „множество“ са субективни: без да определям точното количество, бих констатирал, че погребението на Пенчо Славейков в Брунате е необичайно събитие в живота на местната общност, което обяснява повишения интерес към него. Всички

⁸ Пак там, л. 20.

⁹ Пак там, л. 16.

вече са знаели *какъв* е Пенчо Славейков, а в негово лице хората от Брунате несъмнено са разпознали *човек на духа*, затова са изразили и своето отношение към него; впрочем късният час на погребението, извън „работно време“, би могъл да се обясни и с желанието на мнозина местни хора да присъстват. Погребението на Пенчо Славейков в Брунате е поредното свидетелство за величието на „малките“ неща и събития, заредени със смисъл.

По-долу ще реконструирам погребалното събитие, използвайки всички налични извори. Мара Белчева е запазила пълно мълчание за погребението, затова е невъзможно да включим нейния разказ: тя тук не е глас, а срив¹⁰.

Ще започна с конспективното изложение на Боян Пенев:

Петък. 14.VI.912 г. (1 юни наш стил)

Днес ще бъде погребението подир обяд.

С ковчега дойдохме в гробищата в 6.45 след обяд. В черквата свещеникът чете *Profundis*. След това ковчега на ръце до гробищата. Сложен в двора на гробищата. [Адвокатът държа една кратка реч]. Придружаваха го: Мара, брата на Пенчо (Рачо), г-жа Олга Ангелова, аз, адвокатът, свещеникът, съдържателят на хотела и слугите. И някои други любопитни. Адвокатът държа пред сложения в двора ковчег една кратка реч. С чувство. След това говори свещеникът. Също така. След това спущане в гроба. Господжата беше отдалечена от адвоката и Олга Ангелова. 3 венета (от мен и Дора; 2 от брата на Пенчо). Денят е хубав. Слънце. Вятър. Шумът на листите. Ведро, свежо време. Слънцето над *Monte Rosa* (Сарандев 1957: 113).

Единствено ученият е отбелязал моментното състояние на природата, на света: времето е слънчево, но не горещо и задушно; ведрината, леката прохлада се дължи на движението на вятъра, който „шуми в листата“. Тъкмо този вятър е прогонил облаците, маранята: въздухът е съвсем прозрачен и

¹⁰ Това, впрочем, не е съвсем така. М. Белчева, както личи по всичко, по-късно е разказвала на свои близки и приятели за погребалната церемония в Брунате. Така например Димитър Йоцов (1875 – 1969), генерален консул на България в Милано през 1912 г., в статията си „Брунате“ пише: „Мара Белчева ми разказа още, че *цялото село се стекло на погребението на Славейкова* (к.м. – Е.Д.), щом слухът се разпространил, че един поет е умрял. Благородният селски свещеник Дон Жероламо държал трогателна реч и с свойствения ораторски талант, който притежават културните италиянци, той обрисувал дългата житейска верига на страдания, прекарани от поета, който склопи очи на италиянска земя, за да заживее в безсмъртието. Един адвокат от градчето Комо, незнаен приятел на България и почитател на творческата мисъл, излял своите душевни чувства в една чудно пленителна надгробна реч за Пенчо Славейков и с това се завършило скромното погребение“ (Йоцов 1937). Мемоарният текст на Д. Йоцов обаче е написан и публикуван 25 години след погребението в Брунате, а очевидните противоречия с други по-късни спомени на същия автор, в които той вече говори като свидетел на събитието (!), т.е. че е участвал в погребението, не привнасят достоверност в неговите свидетелства. Все пак, в общи линии споделеното в „Брунате“, непосредствено след смъртта на М. Белчева, отговаря на истината, а Д. Йоцов е можел да научи тези подробности единствено от спътницата на Пенчо Славейков.

точно тогава и *само тогава* погледът от Брунате достига до Монте Роза и се впива в алпийския гигант. Боян Пенев не е помислил за това, не е направил тази асоциация, но той всъщност несъзнателно като че ли е описал пейзажа, вдъхновил Джакомо Леопарди за лирическия шедьовър не само в неговото творчество, но и в цялата епоха на романтизма – „Безкрайното“. Нека чуем:

Винаги милеех този хълм самотен
и плета жив, отнел на моя поглед
голяма част от хоризонта сетен.
Но седнал, с вперен взор оттатък,
в безкрайните простори, *безмълвия*
свръхземни и покой бездънен
ума ми навестяват, а сърцето в улах
смутено трепва. *И кога дочуя вятър,*
шумящ в листата, с полъха сравнявам
безмълвието безконечно. После спомен
за тиха вечност, за миналото мъртво,
за живото и звучно настояще мигом
душата ми обзема. Така, сред тази
безмерност изчезва мисълта ми
и в това море потъвам аз с наслада.
(Подч.м., Е. Д.) (Димитров 2021; L'infinito 2022: 223)

Прозрачният пейзаж, полъхът на вятъра, „шумът на листите“ в деня на сбогуването на Пенчо Славейков със света е подобие, аналог, отражение на пейзажа на „Безкрайното“: пейзажът тук е символ на вечността, към която покойникът вече се е отправил. Времето, „цяла вселена“ е изпратила поета, почувствал нейната висша хармония.

Дори случайностите символизират: Пенчо Славейков е изпратен по залез слънце, а „косите лъчи на залязващото слънце“ (Достоевски) над Монте Роза са се отразили в сублимния миг на раздяла. Изглежда че точно този пейзаж, в който Монте Роза е прозрачно видим и пластично вписан в кръгозора, придавайки му монументалност, е поразил съзнанието и въображението на покрусената Мара Белчева, която в последващите лирически и прозаични текстове несъзнателно проектира и вписва при всеки случай алпийската грамада в пейзажа.

Да се върнем към началото на траурната церемония. Рачо Славейков го е отбелязал съвсем пестеливо:

В деня на погребението, след изваждане на ковчегата от усипалницата на открито небе, местният католишки свещеник прочете напътствено молитва... (Славейков 1912).

Андреа Лучини разказва, че първоначално дон Джироламо Пелициони не е искал да участва в церемонията:

... Повиках свещеника да му прочете една молитва. Той обаче ми каза: „Не мога да дойда, понеже не е от нашата вяра, па и той самият не ме потърси приживе“. – Как така – му казах аз, как се погребва човек без една молитва поне? – С мъка успях да го склоня (Бекяров 1984: 35, втора пагинация).

Няма как да проверим точността на разказа на А. Лучини, но най-вероятно той е разговарял с Дж. Пелициони и е уговорил неговото присъствие; както ще видим по-долу, то съвсем не е било формално.

Молитвата, както точно е отбелязал това Б. Пенев, е „Из дълбините“, *De profundis*: това всъщност е Псалм 129, извънредно популярен в цялата християнска ойкумена. Ето латинския текст на молитвата, прочетена от дон Пелициони, с обозначени ударения на думите:

De profundis clamàvi ad te, Dòmine;
Dòmine, exàudi vocem meam.
Fiant àures tuae intendèntes
in vocem deprecationis meae.

Si iniquitàtes observàveris, Dòmine,
Dòmine, quis sustinèbit?
Quia apud te propitiàtio est
et propter legem tuam sustinui te, Dòmine.

Sustinuit ànima mea in verbo ejus,
speràvit ànima mea in Dòmino.

A custòdia matutina usque ad noctem,
speret Ìsraël in Dòmino,
quia apud Dòminum misericòrdia,
et copiosa apud eum redèptio.
Et ipse redimet Ìsraël
ex òmnibus iniquitàtibus ejus.¹¹

De profundis е молитва на покаяние и надежда за Божие милосърдие, идеща от дълбините на душата. В нея е налице пълно осъзнаване на собствена-та греховност и сърцераздираща молба гласът на каещия се да бъде чул от Господ. Желанието за прошка се основава на упованието в Божията любов и

¹¹ Сръ. българския превод според Синодалното издание на Библията: „1. От дън душа викам към Тебе, Господи. / 2. Господи, чуй гласа ми. Да бъдат ушите Ти внимателни към гласа на молбите ми. / 3. Господи, ако Ти забелязваш беззаконията – кой ще устои. Господи? / 4. Но в Тебе е прошката, нека благоговееят пред Тебе./ 5. Надявам се на Господа, надява се душата ми; на Неговото слово се уповавам. / 6. Душата ми очига Господа повече, отколкото стража – утрото, много повече, отколкото стража – утрото. / 7. Нека се уповава Израил на Господа, защото у Господа е милостта, и пълно е у Него избавлението, / 8. и Той ще избави Израила от всичките му беззакония“ (Пс. 129).

готовност за прошка. Призивът *De profundis* подчертава дистанцията от Бог, причинена от човешката греховност и надежда за преодоляването ѝ чрез Божието опрощение.

В католическата традиция *De profundis* е широко използвана молитва тъкмо в службите, посветени на мъртвите; тя е и лична молитва за душата на починалия с молба към Бог да му даде вечен покой.

Все пак дон Джироламо Пелициони е изпълнил пастирския си дълг и преодолявайки стената, разделяща през 1912 г. православието и католицизма, е измолил за мъртвия поет Божията прошка и милосърдие, дало му *вечен покой*. Това е било всичко, както пише Б. Пенев на д-р Кр. Кръстев в писмото от 4/17 юни 1912 г.:

При погребението никакви обряди. В църквичата селският свещеник прочете *Profundis* и нищо повече (Сарандев 1957: 119).

След това ковчегът на Пенчо Славейков е понесен на ръце (детайлът е отбелязан само от Б. Пенев) по улицата (сега – ул. „Беата Мадалена Албрици“), свързваща енорийската черква „Сант’Андреа“ и старото гробище на Брунате, което през 1912 г. е малко и вече изчерпващо възможностите си, разположено на тераси по скалистия склон и оградено със стена.

Рачо Славейков отбелязва, че в процесията са се включили „множество местни жители, преимуществено жени“, а Олга Ангелова – че „на самите гробища намерихме доста от селяните“; по-нататък тя единствена прави следното наблюдение:

Те стояха на известно разстояние от нас, от процесията, за да не ни пречат. Това ми направи добро впечатление, защото си помислих, ако това бе у нас, ние не бихме могли да се справим от дечурлигата и любопитните, които се врат винаги около опечалените. Сега вече има повече ред у нас, но тогава биваше така.¹²

Това впрочем е най-правдоподобното обяснение на фиксираното по-горе противоречие между различните свидетелства относно броя на присъстващите жители на Брунате: неколцина от тях са участвали в процесията, докато по-голямата част са чакали на самото гробище, т.е. Пенчо Славейков наистина е изпратен от внушително множество.

След като са поставили ковчега на земята, са последвали прощалните слова над гроба: в последния си път Пенчо Славейков е изпратен тържествено, със силни възвишени думи, прозвучали на италиански. Ето какво е разказал на читателите на „Пряпорец“ Рачо Славейков за речта на Гуидо Киалво брое дни след завръщането си от Брунате, когато спомените му са били още силни и ярки:

На гроба г. *Chialvo* държа една къса, но прочувствена реч, смисълта на която беше, че тук пред присъстващите се намират тленните останки на един зна-

¹² ЦДА, ф. 1010К, оп. 1, а.е. 1, л. 17.

менит български поет, приятел на италианците, който бил дошел да се опознае по-отблизо с тях, за да може да ги представи в по-хубави черти на своите съотечественици. Смъртта го грабнала ненадейно и тялото му временно остава в брютанските гробища, дето той се надява, че местните жители ще го пазят като скъп залог на неговата дружба към Италия. На тая реч отговори една от присъстващите жени от народа, която каза, че те чули, че умрял някой чужденец, но не знаели кой бил той и какъв; сега, след като се осведомили за неговата известност и за обичта му към Италия, те обещават тържествено да пазят гроба му (Славейков 1912).

Това е най-трогателният момент от цялата погребална церемония: заръката на верния италиански приятел на „знаменития български поет“ към местните жители да пазят гроба и да се грижат за него като за светиня. Няколко дни по-късно Боян Пенев се връща към този епизод в писмото си до д-р Кр. Кръстев:

Имаше няколко прости, бедни хорица от Brunate. Той (Г. Киалво – Е.Д.) се обърна към тях и ги помоли да пазят гроба. Една жена му стиснала ръката: „Жителите на Brunate ще се грижат за гроба на чужденеца и не ще го оставят да запустее“ (Сарандев 1957: 119).

Призивът на Г. Киалво е призив за почит и памет, която ще бъде „носена“ от гроба на поета като веществен символ на италианско-българското приятелство, заречен и именуван от самите италианци. Безискусният диалог между римския интелектуалец и жената от народа е възхитителен тъкмо с простотата си; поетият тържествен обет е изпълнен от народа, от жените на Брунате: поклонниците свидетелстват, че гробът е обсипан с цветя, което се вижда и на няколкото достигнали до нас фотографии.

Удивителна и несравнима сцена на висша любов и милосърдие, за която е трудно да намерим прецедент не само в историята на националната култура.

Това е публичен жест на приемане и разбиране: чрез спомена Пенчо Славейков влиза в сърцата на италианците.

Забележително е, че Гуидо Киалво се е погрижил да пренесе на хартия и така да съхрани краткото си, но вдъхновено слово; очевидно всички опечалени са имали ясно съзнание за значимостта на момента. Надгробната реч на Гуидо Киалво е публикувана по-късно единствено във в. „Пряпорец“:

Тук, дето чудно хубавата природа буди песни и дълбоки хармонии, тук ще почива няколко време великия поет Пенчо Славейков, дошъл от България, за да търси в Италия, в Рим нови вдъхновения за своята нежна душа. Струва ми се, че още слушам кадансирания му глас, още виждам неговите живи и блестящи очи; припомням си още, с какъв нежен и сърдечен глас произнесе думите „До вижда не“, когато тръгваше за Брунате, което бе избрал като място за почивка на своя изморен от една дълга и напрегната работа дух. Но, уви, смъртта тук го намери! Бедният поет! Да говоря за неговото обширно и многогранно дело – не е сега време, пък и вълнението не ми позволява... Все пак можем да кажем за него, че

е възпял живота и смъртта, красотата и истината; в блага и сладостна хармония той съедини благородните и възвишени чувства на най-отлични хора с чистата и волна идеалност, която ражда обичта към отечеството. И тъкмо сега неговото отечество води една голяма, една красива война и с същия устрем, с същия ентузиазъм, които одушевяваха италианците – от вчера. И поетът живееше в своето бъдеще отечество! Нека прочее нашият почитателен и топъл поздрав отиде до него, до него, който ще живее винаги в нашите сърца чрез спомена; нека тук, дето хубостите на природата имат особ[е]на прелест, цветята и песните растат върху негова гроб и нека те бъдат новите символи на добродетелта и на идеалите, които ще видим реализирани най-скоро. Нека тоя поздрав отиде от нова Италия до България.

А сега, Пенчо Славейков, почива[й] в мир!
Гвидо Киалво, адвокат в Рим (Киалво 1912)¹³

Гuido Киалво, а чрез него говори италианската култура, е категоричен в своите суперлативи: Пенчо Славейков е „велик поет“ – ни повече, ни по-малко. Месеците на близост и общуване в Рим му дават правото да твърди с категоричност истинските мотиви, поради които българският поет се е завърнал в Рим и за които навярно те неведнъж са говорили, а именно – търсене на „нови вдъхновения за своята нежна душа“. И наистина, какъв по-естествен и логичен мотив за такава важна постъпка на един поет би могъл да съществува от диренето на вдъхновение, на нови теми и провокации!

Гuido Киалво пряко свидетелства, че Брунате е съзнателен *избор* на Пенчо Славейков; няма потвърждения на това обаче, че българският поет му го е доверил още в Рим: наличните писмени извори свидетелстват по-скоро за това, че нашата двойка е тръгнала внезапно и неочаквано дори за техния италиански приятел. Думите на Киалво за въпросното „Довиждане“ трябва да бъдат схващани не като свидетелство за факт, а по-скоро като реторическа фигура, знак за особената му близост с покойника.

Най-достоверният свидетел не знае нищо за каквито и да било съвети на лекари (той със сигурност ги е познавал!) или пък приятели (та нали тъкмо Г. Киалво е най-близкият приятел на поета!), които уж били посъветвали Пенчо Славейков да замине на север (на „Ломбардските езера“ и пр.), *за да си поправи здравето*. Прагматичният мотив тук е напълно изключен, поне-

¹³ Публикацията в „Пряпорец“, поставена в раздела „Хроника“ и неотличима по нищо (навярно затова навремето тя не е предизвикала внимание), не е съпътствана с никакви други данни или бележки. Текстът обаче е подписан „Гвидо Киалво, адвокат в Рим“, което отстранява всяко съмнение в неговата автентичност. Публикациите в „Пряпорец“ на преводни статии *in memoriam* са ставали по всяка вероятност по идея и с посредничеството на Б. Пенев, в чийто архив са запазени техните оригинали в европейската преса. Впрочем в дадения случай публикацията е осъществена с посредничеството на д-р Кр. Кръстев, както научаваме от една фраза в писмото на М. Белчева до Д. Габе от края на юли 1912 г.: „От Chialvo имах няколко думи и надгробн[а] реч – пратих я на д-р Кръстева, че Боян се изтезва доста“ (ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 530, л. 11 – 12).

же италианците прекрасно знаят и разбират, че подобни съвети биха били абсолютно нелогични и безсмислени. И последно, дори и в тази прощална реч на Г. Киалво няма и сянка от идеята за „изгнанието“ на Пенчо Славейков, никакъв намек за „прокуждане“ от неговата Родина; тази идея обаче е изказана ясно *същия ден* в некролога, посветен на българския поет и публикуван във флорентинския ежедневник *La Nazione* (Nazione 1912). Очевидно е, че тази идея все още е чужда за най-близкия италиански приятел на Пенчо Славейков, а тя ще бъде усвоена от него значително по-късно.

След словото на Гуидо Киалво, пропито от неподправено лично чувство и възвишени мисли, кратко слово произнася и дон Джироламо Пелициони. Рачо Славейков разказва:

След това местният католишки свещеник тоже каза няколко подобающи по случая думи и прочете последня молитва, подир което ковчегът се спусна в изкопанния цементиран гроб, покри се с плоча и се засипа с земя, над които се възложиха три венци и се изхвърля цял слой живи цветя (Славейков 1912).

В значително по-късните си спомени Олга Ангелова твърди, че „молитвата на свещеника“ е била преди „недългата реч от Гуидо Киалво“, но това е резултат от типичното за жанра „ретроспективно изместване“; разбира се, че редът е бил обратен, молитвата е била последното слово преди спускането в гроба.

Следващият детайл научаваме единствено от Олга Ангелова: той ѝ е направил силно впечатление и буквално се е врязал в нейната памет до най-малките подробности:

... Явиха се гробарите, които щяха да спуснат ковчега в гроба. То не бяха гробари, както ние ги знаем, които копаеха самия гроб, прости работници, а специални чиновници по тоя случай. Облечени в дълги черни палта, с черни шапки на глава, те носеха в ръцете си дълги, бели, чисти, широки 6 – 7 см яки, плътни ширити, които внимателно положиха под ковчега и заедно в един момент го издиг [н]аха във въздуха, подемаха умело и спуснаха в гроба.¹⁴

Олга Ангелова единствена е отбелязала и запомнила добрата *организация* на погребението: то, както и всички погребални ритуали, се е подчинявало на отделна „Наредба“, на която ще се спрем другаде; „специалните чиновници“, обърнали вниманието на мемоаристката, са служители на *Polizia mortuaria*, погребалната полиция.

Точно тогава Мара Белчева, която през цялото време е вървяла и стояла отделно от Рачо Славейков¹⁵, не издържа, срива се, припада. Тя не успява да понесе мига на раздялата навеки; О. Ангелова свидетелства:

¹⁴ ЦДА, ф. 1010К, оп. 1, а.е. 1, л. 17.

¹⁵ „Тя не беше в състояние да понесе присъствието на Рача“ – споделя Б. Пенев на д-р Кр. Кръстев няколко дни по-късно в писмото си от 4/17 юни 1912 г. (Сарандев 1957: 120).

На Мара ѝ прилоша в този най-трогателен момент при всяко погребение и ние с Киалво я оттеглихме на страна от гроба, за да дойде малко на себе си. Самото заравяне тя не можа да види – тези най-мъчителни минути.¹⁶

За втори път Мара Белчева погребва най-близък мъж и човек, за втори път нейното съзнание и тяло не успяват да понесат мисълта за неотвратима загуба, за трагична раздяла:

Госпожата падна в несвяст. Колко е измъчена тая бедна жена! – пише Б. Пенев на д-р Кр. Кръстев (Сарандев 1957: 119).

В този съблимен момент Мара Белчева, подкрепена от близките ѝ хора, идва скоро на себе си, но всъщност много дни и месеци ще преминат, преди тя да успее да се съвземе, да приеме света без нейния любим Пенчо и да потърси други поприща. Дотогава, до укрепването на собствения ѝ глас, до разцветата на нейната творческа индивидуалност нейният път ще се слее с пътя до гроба на Пенчо Славейков в Брунате.

В своите записки Б. Пенев точно е фиксирал всички финални детайли на погребението:

7.30 часа

Всички вече си отиват. Един работник хвърля пръст с лопатата над плочата. Зад него две малки деца на една купчина пръст гледат любопитно. Няма музика. Само дървесата шумят.

За гробищата води един хубав тесен път, засенчен от дървета. Гробищата са заградени с каменна стена – невысока. Отвъд зад каменните стени дървета. Западната страна е по-свободна и отворена. Слънцето захожда и хвърля последни лъчи над неговия гроб. Децата хвърлят пръст над гроба и си играят. Жената на работника му помага. От време на време говори високо с мъжа си и сгълчава децата, понеже не стоят мирно.

7.40 ч.

Гробът е вече покрит. На трупа един пръстен и един часовник. (Сарандев 1957: 113)

Пенчо Славейков намира вечен покой точно четири денонощия след смъртта си. Така дните, прекарани в Брунате, стават кръгло десет.

Олга Ангелова, която в течение на трите летни месеца е спътница на Мара Белчева в Брунате в нейната горест и грижи за гроба на поета, е запазила съвсем точен образ на неговото местоположение:

Мястото на самия гроб бе отредено на много сполучливо място в гробищата. Между две бели стени – в един тих ъгъл бе земното легло на Пенчо. [...] От мястото на Пенчовия гроб, обърнат към запад, гледката беше великолепна. В далечината на хоризонта ярко изпъкваха величествените знаменити снежни върхове на Алпите.¹⁷

¹⁶ ЦДА, ф. 1010К, оп. 1, а.е. 1, л. 17.

¹⁷ Пак там, л. 17 – 18.

Пенчо Славейков дори в Отвъдното е проявил удивителен естетически „вкус“ към възхитителни гледки и пейзажи; нему сякаш и Там е бил потребен кръгозор, широк хоризонт, по необходимост опиращ ò Възвишено-безмерното. Той вече не само дочува „светата тишина“, не само съзерцава „цялата вселена“, долавяйки нейния „тържествен псалом“, а се е слял с тях, вече е в тях. Пенчо Славейков е станал част от *мистиката на космическото всекидневие* и в това, струва ми се, се крие разгадката на тайната на присъствието на поета в Брунате.

Певицата и актриса Олга Гюзелева-Ангелова, чувствителна към разнообразните и неочаквани извори на вдъхновение, е усетила нещо странно-непонятно, но не по-малко правдиво: това, че самият Пенчо Славейков би одобрил и би възпял мястото на своя гроб:

О, каква поетична гледка вълнуваше душата, [на] загледал се човек в далечината! Мислех си, ако беше жив Пенчо и би видял тази великолепна гледка към синьото ясно небе, как ли би я стъкмил в поетична фраза със стиховете си милият, скъпият ни Пенчо! Той почиваше сега в тази красива Италия...¹⁸

Поет, гроб и вдъхновение напълно са се сплавили, станали са едно.

Скоро след като последните буци пръст са поставени върху пресния гроб, верният и съобразителен Гуидо Киалво е написал кратък репортаж за току-що състоялото се погребение, който е изпратил по телеграфа (навярно на следващия ден сутринта, т.е. 15 юни) до редакцията на в. *La vita* в Рим, с който той активно си е сътрудничил. Репортажът е точно датиран – „Брунате, 14 (юни)“, и е публикуван в броя на вестника от 16 – 17 юни 1912 г.

Ето неговия текст в точен превод от оригиналната публикация:

Погребението на Пенчо Славейков

БРУНАТЕ, 14.

Днес, в 18.30 ч., се състоя гражданското погребение на великия български поет. Тялото му беше балсамирано, за да може по-късно да бъде транспортирано до София. Междувременно семейството временно е намерило погребално място в малкото скалисто гробище на Брунате, където Поетът изпя последния си химн за красотата на тези очарователни места.

На погребението присъстваха роднини от София и от Мюнхен; проф. д-р Боян Пенев от Софийския университет, проф. адв. Гуидо Киалво, приятел на починалия и представител на Великия майстор на масонството и на демократичните сдружения. Пред ковчега адв. Гуидо Киалво произнесе трогателни и прекрасни думи, припомняйки живота и делото на Пенчо Славейков, и предавайки благоговейните и сърдечни поздрави от неговите италиански приятели (Chialvo 1912).

Разбира се, не можем да придиряме на Г. Киалво за някои дребни неточности в иначе уникалния и безпрецедентен репортаж в европейската преса за погребението изобщо на български поет (грешката за балсамирането ще

¹⁸ Пак там, л. 18.

бъде повтаряна многократно и в българската преса, а това, че италианският интелектуалец не се е ориентирал съвсем точно в роднинските отношения на поета, е напълно пренебрежимо).

„Поетът изпя последния си химн“ – това твърдение е невярно фактически (Пенчо Славейков нищо не е написал в Брунате!), но същевременно е дълбоко *правдиво* и съответстващо на Висшата цел: предназначението на поета не само да назовава нещата, но и да бъде своеобразно откровение за живота и неговия смисъл.

„Последният химн“ на поета е негов *постъпка*, телесен жест, непосредствен синтез на слово и дело, той е материализацията, точното осъществяване на неговото предназначение.

Истински удивително и знаменателно е това, че свидетелите и участниците в погребението на Пенчо Славейков в Брунате незабавно са усетили, почувствали тъкмо това: те са присъствали при събдването на съня на поета:

Тъй се погребва далеч на чужбина Пенчо Славейков и, *като че ли в изпълнение на неговото желание* (к.м., Е. Д.), не на Орландовските гробища, дето влажната почва и непрекъснатия плач на осиротелите отвръща сърдцето на хората, но под палящото слънце на италианското небе, на една височина с *голям и чудесен кръгозор* (к.м., Е. Д.), дето само един-два пъти още ще се чуе тъжовния плач на опечалени близки, след което, поради нямане на свободни места, тия гробища ще бъдат закрити и брюнатските жители ще се погребват на новоотредено за това място (Славейков 1912).

Ето как и *къде* се е изпълнил копнежът на поета от неговия безсмъртен „Псалом“ за гроб „отвсякъде с прозори“.

Въпреки суетата и шумотевицата, въпреки закъснелите и неуместни грижи, станало е това, което е трябвало да стане: осъществена е неизказаната последна воля на поета, мистично антиципирана с два стиха, които тъкмо тези дни, чрез погребението в Брунате, ще бъдат разпознати като завещание, макар че всъщност липсва пряка връзка между тях. Мъртвото тяло на поета е „прочело“ и „интерпретирало“ черновата от Лугано и го е положило като точно предсказание и завет.

„Волята“ на мъртвото тяло на поета е заставило дори непреклонния иначе Боян Пенев да промени своите възгледи и да сподели с д-р Кр. Кръстев:

В Brunate, в селското гробище е тъй тихо! Никой не ще смущава последния му сън. [...] Там, сред Алпите, над едно синьо езеро, Бог и природата говорят неговата родна реч (Сарандев 1957: 119).

В Брунате Бог и природа са постигнали висшата си хармония, залог за която е станал гробът на един български поет.

Гробът и погребението са станали извор на вдъхновение; страданието и покрусата на Мара Белчева скоро са преработени и излени в стих:

Шествие тихо без поп, без гробари.
Носят ковчега му братя-другари.
Тъмна до него пристъпа и тя:
в гроба отнасят ѝ днес радостта.
Пътя под дъбови вейки извива,
вихър ги върху ковчега превива.
И като¹⁹ венци се децата плетят
в шествието му по стръмния път.
Горе на хълма то спря и се върна.
Него земята го чужда пригърна.
И срещо гроба му²⁰ – на Прометей –
Слънцето зад Монте-Роза гасней.²¹

Библиография

- Ариес 2004: Ариес, Филип. *Човекът пред смъртта*. Т. I – II. София: ЛИК. [Aries 2004: Aries, Filip. *Chovekat pred smartta*. Т. I – II. Sofia: LIK.]
- Бекяров 1984: Bekiarov, Alexi. *Sulle tracce di Pencio Slavejkov in Italia*. Prefazione del prof. P. Dinekov / Бекяров, Алекси. *По следите на Пенчо Славейков в Италия*. Предг. от проф. П. Динеков. Como: New Press. [Bekyarov 1984: Bekyarov Alexi. *Po sledite na Pencho Slavejkov v Italia*. Predg. ot prof. P. Dinekov. Como: New Press.]
- Йоцов 1937: Йоцов, Димитър. Брунате. – *Пенчо Славейков. Споменен лист*. По случай 25 години от смъртта му. Урежда и издава комитет „П. Славейков“. София, 10 юний 1937, с. 8. [Yotsov 1937: Yotsov, Dimitar. Brunate. – *Pencho Slavejkov. Spomenen list*. Po sluchay 25 godini ot smartta mu. Urezhda i izdava komitet “P. Slavejkov”. Sofia, 10 yuniy, s. 8.]
- Димитров 2012: Димитров, Емил. *Памет, юбилей, канон. Увод в литературната социология*. София: Изток-Запад. [Dimitrov 2012: Dimitrov, Emil. *Pamet, yubiley, kanon. Uvod v literaturnata sotsiologiya*. Sofia: Iztok-Zapad.]
- Димитров 2021: Димитров, Емил. Безкрайният превод („Безкрайното“: опитът на един преводач). – *Литературен вестник*, № 31, 15 – 21 септ., с. 16. [Dimitrov 2021: Dimitrov, Emil. Bezkrayniyat prevod („Bezkraynoto“: opitat na edin prevodach). – *Literaturen vestnik*, № 31, 15 – 21 sept., s. 16.]
- Димитров 2025: Димитров, Емил. Пенчо Славейков и тайнството на смъртта. – *Литературен вестник*, № 5, 5 – 11 февр. 2025, с. 6 – 7. [Dimitrov 2025: Dimitrov, Emil. Pencho Slavejkov i taynstvoto na smartta. – *Literaturen vestnik*, N 5, 5 – 11 fevr., s. 6 – 7.]

¹⁹ Вариант: „сякаш“.

²⁰ Вариант: „на тоз“.

²¹ ЦДА, ф. 126К, оп. 1, а.е. 160, л. 42. Оригинал. Ръкопис. Публикува се за първи път. – Стихотворението на Мара Белчева е част от поетически цикъл, изпратен на П. Ю. Тодоров, с когото тя е особено близка, с писмо от Брунате от 10 февруари 1913 г.

- Киалво 1912: [Киалво Гвидо] Реч, казана при погребението на Пенчо Славейков. – *Пряпорец*, XV, № 185, 20 авг., с. 3. (Хроника). [Kialvo 1912: [Kialvo Gvido] Rech, kazana pri pogrebeniyeto na Pencho Slaveykov. – *Pryaporets*, XV, № 185, 20 avg., s. 3. (Hronika).]
- Лосев 1995: Лосев, Алексей. Диалектика художественной формы. – В: Лосев, Ал. *Форма – Стиль – Выражение*. Москва: Мысль. [Losev 1995: Losev, Aleksey. *Dialektika khudozhestvennoy formy*. – V: Losev, Al. *Forma – Stil' – Vyrazheniye*. Moskva: Mysl'.]
- Лосев 2003: Лосев, Алексей. *Диалектика на мита*. Прев. и комент. Е. Димитров. София: Славика. [Losev 2003: Losev, Aleksey. *Dialektika na mita*. Prev. i koment. E. Dimitrov. Sofia: Slavika.]
- Пастернак 1983: Пастернак, Борис. *Воздушные пути. Проза разных лет*. Москва: Советский писатель. [Pasternak, Boris. *Vozdushnie puti. Proza raznih let*. Moskva: Sovetskiy pisatel.]
- Рилке, Пастернак, Цветаева 1990: Рильке, Райнер Мария, Борис Пастернак, Марина Цветаева. *Письма 1926 года*. Москва: Книга. [Rilke, Pasternak, Tsvetaeva 1990: Rilke, Rayner Maria, Boris Pasternak, Marina Tsvetaeva. *Pisma 1926 goda*. Moskva: Kniga.]
- Сарандев 1957: Сарандев, Иван. Непубликувани документи на Б. Пенев около смъртта и погребението на Пенчо Славейков в Италия. – *Литературна мисъл*, № 4, с. 110 – 122. [Sarandev Ivan. Nepublikuvani dokumenti na B. Penev okolo smartta i pogrebenieto na Pencho Slaveykov v Italiya. – *Literaturna misal*, № 4, s. 110 – 122.]
- Славейков 1912: Р. [Рачо Славейков]. Смъртта и погребението на Пенчо Славейков. – *Пряпорец*, год. XV, № 129, 12 юни, с. 1 – 2. [Slaveykov 1912: R. [Racho Slaveykov]. Smartta i pogrebenieto na Pencho Slaveykov. – *Pryaporets*, god. XV, № 129, 12 yuni, s. 1 – 2.]
- Такев 1921: Такев, Владимир. П. Славейков (спомен от Рим). – *Пряпорец*, год. XXIII, № 134, 25 юни, с. 4. [Takev 1921: Takev, Vladimir. P. Slaveykov (spomen ot Rim). – *Pryaporets*, god. XXIII. № 134, 25 yuni, s. 4.]
- Хайдегер 2020: Хайдегер, Мартин. *Битие и време*. Прев. Ц. Бояджиев. София: Изток-Запад. [Haideger 2020: Haideger, Martin. *Bitie i vreme*. Prev. Tz. Boyadgiev. Sofia: Iztok-Zapad.]
- Яус 1998: Яус, Ханс Роберт. *Исторически опит и литературна херменевтика*. Съст. А. Ангелов. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Yaus 1998: Yaus, Hans Robert. *Istoricheski opit i literaturna hermenevtika*. Sast. A. Angelov. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.]
- Chialvo 1912: [Chialvo Guido]. I funerali di Pencho Slaveicoff. – *La vita*. Giornale del mattino, anno VIII, Num. 167, Domenica-Lunedì 16 – 17 Giugno.
- L'infinito 2022: *L'infinito di Giacomo Leopardi nel mondo*. A cura di Manuella Martellini. Kryes edizioni: Centro nazionale di studi leopardiani.
- Nazione 1912: L. Pencio Slaveikoff. – *La Nazione*, Firenze, 14 giugno.

Архивни източници

Научен архив на БАН, ф. 37К (Боян Пенев), оп. 1, а.е. 936.

Централен държавен архив, ф. 124К (Мара Белчева), оп. 1, а.е. 71.

Централен държавен архив, ф. 126К (П. Ю. Тодоров), оп. 1, а.е. 160.

Централен държавен архив, ф. 1010К (О. Гюзелева), оп. 1, а.е. 1.

Централен държавен архив, ф. 1771К (Дора Габе), оп. 1, а.е. 530.